

تأثیر حکومت‌های اسلامی
در نیروی‌های فقهی

مولفان:

علی اسفندیار، علی اصغر اسماعیلی

سرشناسه: اسفندیار، علی، ۱۳۵۵ -
عنوان و نام پدیدآور: تأثیر حکومت های اسلامی در
نوآوری های فقهی / مولفان: علی اسفندیار، علی اصغر
اسماعیلی.

مشخصات نشر: آمل: شمال پایدار، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری: ۲۸۰ ص.

شابک: ۹-۲۵-۶۸۱۹-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی: فیا
یادداشت: کتابنامه.

موضوع: اسلام و دولت

موضوع: اسلام و دولت -- ایران

موضوع: اسلام و سیاست

موضوع: شریعت حکومت (فقه)

موضوع: مشروعیت حکومت -- ایران

موضوع: کشوردا -- کشورهای اسلامی

شناسه افزوده: اسماء، علی اصغر، ۱۳۵۳-

رده بندی گره: ۹۲ ت ۲۵۱۲ الف / BP ۲۳۱

رده بندی دیوید: ۴۸۳

شماره کتابشناسی: ۱۱۲۰۱۰۳

تأثیر حکومت های اسلامی در نوآوری های فقهی

مولفان: علی اسفندیار، علی اصغر اسماعیلی

تایپ: زهره اسفندیار

سال و نوبت چاپ: نخست - ۱۳۹۲

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

چاپ: شرکت چاپ جلوه شهر آمل ۰۲۲۰۳۹۰۴ - ۲۲۱-۱۲۱

مرکز پخش: آمل - نشر شمال پایدار

(موسسه فرهنگی شمال)

صندوق پستی: ۱۳۴

۰۲۲۲۲۲۳۳۵۳ / ۲۲۲۲۷۹۱

www.shomal-paydar.ir

مقدمه	۱۵
بخش اول: جایگاه حکومت در اسلام و نزد اندیشمندان مسلمان	۱۹
گفتار نخست:	۲۰
حکومت و حادیت	۲۲
حکومت اسلامی	۲۲
مبانی حکومت اسلامی	۲۳
ضرورت تشکیل حکومت	۲۵
ضرورت تشکیل حکومت اسلامی	۲۷
حکومت از دیدگاه قرآن	۳۲
ضرورت حکومت در آرای متفکران اسلامی	۳۳
حکومت اسلامی از دیدگاه علامه شعرانی	۳۶
حکومت اسلامی از نظر شیخ علی نقی کمره‌ای	۳۸
حکومت اسلامی در نظر مشهور شیخ انصاری	۳۹
حکومت اسلامی از نظر برخی دیگر از فقهای شیعه	۴۰
حکومت اسلامی از دیدگاه امام خمینی (ره)	۴۲
تشکیل حکومت از دیدگاه امام خمینی (ره)	۴۴
مشروعیت حکومت	۴۶
مشروعیت دینی حکومت	۴۷
مشروعیت حکومت از دیدگاه امام خمینی (ره)	۴۸
مشروعیت حکومت از دیدگاه سایر نظریه پردازان	۵۰

۵۵	بخش دوم: مروری بر نوآوری فقهی
۵۶	نوآوری فقهی
۵۸	بیان نوآوری در قرآن کریم
۵۹	تفاوت بدعت و نوآوری
۶۲	مدرک تحقق بدعت
۶۳	مصلحت و نوآوری
۶۶	معانی مصلحت
۶۸	ضرورت نوآوری های فقهی
۷۵	نظریه ی فقهی و اعتبار آن
۷۶	اختلاف نظریات فقهی فقها
۷۹	نقش زمان و مکان در نوآوری اجتهادی
۸۹	بخش سوم: مروری گذرا بر احکام اسلامی
۹۳	قوانین و احکام ثابت و متغیر
۹۶	احکام اولیه و ثانویه و احکام حکومتی
۱۰۰	موارد انحصار عناوین احکام ثانویه در فقه اسلامی
۱۰۰	۱- حفظ اسلام
۱۰۰	۲- مصلحت نظام
۱۰۱	۳- غس و حرج
۱۰۲	۴- ضرر
۱۰۲	۵- اکراه
۱۰۳	۶- ضروره و اضطرار
۱۰۴	۷- تقیه
۱۰۶	۸- مقدمیت
۱۰۷	۹- شرطیت
۱۰۸	۱۰- قاعده ی اهم و مهم در هنگام تراحم این دو
۱۰۸	۱۱- اطاعت از پدر و مادر (امر والد و نهیه)
۱۰۹	۱۲- ۱۳- ۱۴- نذر، عهد، قسم

۱۰۹	۱۵- الزام مخالفان
۱۱۰	حکم حکومتی و اشکال آن

۱۱۵	بخش چهارم: تأثیر حکومت‌های اسلامی بر نوآوری‌های فقهی
۱۲۱	نگاهی به پیدایش اجتهاد و تفقه
۱۲۴	نقش قاعده‌ی ملازمه در نوآوری فقهی
۱۲۵	نقش تحولات اجتماعی و نظریات فقهی
۱۲۶	حکم واقعی و تغییرات آن
۱۲۶	۱- تغییر حکم شرعی کلی بر اثر تغییر موضوع کلی
۱۲۸	۲- تغییر حکم شرعی در اثر تغییر مصداق موضوع آن
۱۲۸	۳- تغییر حکم شرعی کلی در اثر تغییر متعلق آن
۱۲۹	۴- تغییر حکم شرعی بر اثر تغییر در مصداق متعلق آن
۱۳۰	ب: تغییر اجتهادی یا تغییر حکم شرعی ظاهری
۱۳۰	۱- تغییر مفهومی ناشی از سرگونی ظهور دلیل فقهی در نظر مجتهد
۱۳۱	۲- تغییر مفهومی ناشی از کشف مردی و دین یک حکم شرعی و عمومی نبودن آن
۱۳۱	۳- تغییر مفهومی ناشی از کشف حکمی بودن حکم و اصلی نبودن آن
۱۳۲	۴- تغییر مفهومی ناشی از کشف مرتبه در بطن معنای دلیل و دست‌یابی مجتهد به مراتب جدیدی از معنای لفظ
۱۳۲	۵- تغییر مفهومی ناشی از توجه به لوازم عقلی یا اعتقادی
۱۳۳	نوع دوم: تغییر مصداقی
۱۳۳	ج: تغییر حکومتی یا تغییر احکام حکومتی
۱۳۵	تفاوت حکم و فتوا
۱۳۶	حکومت اسلامی و قانونگذاری (احکام)
۱۳۸	تشریع و تفریع
۱۴۰	نقش فقهای شیعه در اجتهاد
۱۴۱	سیر تحولات و تغییرات حکومت اسلامی
۱۴۴	ادوار فقه سیاسی
۱۴۴	فقه سیاسی چهار قرن اخیر و شفافیت افزون‌تر
۱۴۷	الف- دوران امامت:

ب- دوران رویکرد به سلطان عادل	۱۴۷
ج- دوران مشروعیت دادن به سلطان عادل (۹۰۵-۱۳۲۴ ه. ق)	۱۴۷
د- دوران رویکرد به حکومت مردمی و عرفی (۱۳۲۴ ه. ق. ۱۳۵۸ ش)	۱۴۸
ه- دوران آغاز ولایت فقیه (۱۳۵۸ ش)	۱۴۸
حکومت اسلامی در زمان رسول خدا (ص)	۱۴۹
احکام حکومتی در سیره نبوی	۱۵۱
الف - احکام عبادی و حکم حکومتی	۱۵۲
ب- حکم حکومتی و مسایل اقتصادی	۱۵۳
ج - حکم حکومتی و حوزه سیاسی	۱۵۳
د- حکم حکومتی و امور امنیتی و قضایی	۱۵۳
ه- حکم حکومتی و مسائل خانوادگی و شخصی	۱۵۴
و- حکم حکومتی و رعایت حریم خصوصی	۱۵۴
حکومتی اسلامی در زمان علی (ع)	۱۵۶
نمونه احکام - حکومتی در زمان علی (ع)	۱۵۸
حکومت در زمان امام معصومین	۱۶۰
حکومت در زمان غیبت امام زمان (عج)	۱۶۱
عقیده شیعه در مورد حکومت	۱۶۲
ضرورت و لزوم حکومت فقها	۱۶۵
نقش شیعیان و علمای شیعه در نوآوری فقه	۱۶۶
نقش فقها در حکومت اسلامی	۱۶۷
حکومت ها و دولت های اسلامی و ایرانی	۱۷۳
نگاهی گذرا به گسترش تشیع در ایران	۱۷۸
۴-۳-۴- رواج شعائر دینی شیعه از طریق حکومت آل بویه	۱۸۰
نظرات نوآوران بعضی از فقهای آل بویه	۱۸۳
الف - کلینی «محمد بن یعقوب»	۱۸۳
ب: شیخ طوسی «ابوجعفر محمد طوسی»	۱۸۴
ج: شیخ صدوق (ابوجعفر محمد بن بابویه قمی)	۱۸۵
د: شیخ مفید (محمد بن محمد بن نعمان العکبری البغدادی)	۱۸۶
ه: احمد موسوی	۱۸۹

۱۹۰	و: سید مرتضی
۱۹۲	ز: ابن ادریس
۱۹۳	حکومت اسلامی در دوره ی صفوی
۱۹۴	آثار فکری علمای عاملی عصر صفوی
۱۹۶	تأثیر حکومت اسلامی صفوی بر نوآوری های فقهی
۱۹۷	نوآوری ها و نظرات جدید عصر صفویه
۱۹۹	نقش فقها و علمای دوره ی صفویه در نوآوری فقهی
۲۰۱	برخی از فقه های عصر صفویه و مختصری از نظرات نوآورانه آنها
۲۰۱	الف - مهد اول شمس الدین محمد بن مکی عاملی (۷۳۴-۸۶۱ هـ. ق)
۲۰۱	ب - مهد ثانی
۲۰۲	ج - مقدس اردبیل (مولی احمد بن محمد بن اردبیلی معروف به مقدس متوفای (۹۳۳ هـ. ق))
۲۰۳	د - علامه مجلسی
۲۰۵	ه - محقق کرکی (علی بن حسین عبدالعالی کرکی)
۲۰۶	و - صاحب شرایع یا محقق اول (عفر بن الحسن المحقق الحلی)
۲۰۷	ز - علامه حلی (حسن بن یوسف حلی ۷۲۶ - ۷۴۸ هـ. ق)
۲۰۹	تأثیر حکومت قاجار بر نوآوری های فقهی
۲۱۰	مشروطه و نوآوری
۲۱۱	نظرات نوآورانه فقهی برخی از فقه های دوره ی قاجار
۲۱۱	الف - صاحب جواهر
۲۱۱	ب - کاشف الغطاء
۲۱۲	ج - میرزای قمی
۲۱۴	د - شیخ انصاری
۲۱۵	ه - ملا احمد نراقی
۲۱۵	و - علامه نائینی
۲۱۷	برخی از فتاوی نوآورانه نائینی
۲۱۹	برخی از احکام نوآورانه ی نائینی در عرصه ی سیاسی و اجتماعی
۲۱۹	۱- تحریم حج
۲۲۰	۲- تحریم انتخابات
۲۲۰	۳- تحریم فرستادن کودکان به مدارس جدید

حکومت اسلامی ایران	۲۲۰
تأثیر حکومت اسلامی ایران بر نوآوری های فقهی	۲۲۲
حکومت اسلامی ایران و ساختار نظام افتاء	۲۲۳
مسائل مستحدثه و حوادث واقعه	۲۲۵
لزوم نوآوری های فقهی در حکومت اسلامی ایران.	۲۳۰
نوآوری های فقهی حضرت امام خمینی (ره)	۲۳۳
ولایت فقیه نظریه ی نو در فقه	۲۳۵
فتاوی زمانی و مکانی امام و برخی مصادیق نوآوری های فقهی ایشان	۲۳۷
نظر نوآورانه امام خمینی در تأسیس تشخیص مصلحت نظام	۲۴۰
کرامت جمهوری اسلامی ایران یکی از مصادیق نوآوری فقهی امام (ره)	۲۴۲
برخی احکام حکومتی امام خمینی (ره) در قبل و بعد از پیروزی انقلاب	۲۴۳
نظرات نوآورانه امام خمینی نسبت به حقوق و جایگاه زنان	۲۴۴
۱- تساوی حقوق زن و مرد	۲۴۶
نتیجه گیری	۲۴۸
فهرست منابع	۲۵۹

مقدمه

بی تردید - معه اسلام در طول زمان، به موازات پیشرفت‌ها و تغییرات بی بدیل ابعاد مختلف زندگی بشر، با مسائل جدید و معضلات نو و مستحدثات فراوانی روبرو می‌گردد، لذا فقه اسلامی باید برای آن راه حل مناسبی متناسب با موازین دینی و منابع احکام پیدا کند. ابن خلدون در مقدمه‌ی خود می‌گوید: «احوال جهان و ملت‌ها و فواید و عقاید آنها به دست صورت باقی نمی‌ماند بلکه به مرور ایام و گذشت زمان‌ها دگرگون می‌شود و این دگرگونی به آن گونه که در مورد اشخاص و اوقات و شهرها دیده می‌شود در همه‌ی آثار و احوال عالم و در همه‌ی زمان‌ها و دولت‌ها جریان دارد و این سنت الهی است که در این دگرگونی جاری است.»^۱ بنابراین بر فقیه و مجتهد عالم بزمانه لازم است که احکام و قواعد و مبانی فقهی را بخوبی تنقیح و تبیین نموده و نقاط نامنتقح و مبهم آنها را با سرانگشت بندیر ماهیتی روشن نماید. زیرا چه بسا معضلات و مشکلات جدید که با همان احکام و قواعد اولیه قابل حل می‌باشد و نیز مجتهد با آگاهی و وقوف لازم احکام و قواعد ثابت و مجاری آنها را یافته و در صورت عدم ارتفاع آن از طریق احکام اولیه، احکام ثانویه را بنایط قرار می‌دهد، و از این راه معضلات نوپیدای فقهی را حل می‌نماید.

رسول مکرم اسلام (ص) در مدینه النبی از سال سیزدهم بعثت موفق به تشکیل حکومت اسلامی شده و تا قبل از آن به دلیل حوادث جاریه و مشکلات عارضیه جامعه‌ی زمان خود در مکه موفق به پایه‌گذاری تشکیلات حکومتی و پایه‌های مدیریتی آن نشده‌اند و نیز پس از خلیفه سوم، تنها حضرت علی (ع) در میان ائمه هدی موفق به تشکیل حکومت اسلامی علوی آن هم به مدت کمتر از پنج سال شده

۱. ابن خلدون، مقدمه، بیتا، ص ۲۸.

بود. سائر ائمه هدی (ع)، با این که مرجعیت مسائل اسلام و احکام و سنت نبوی و خط مشی حکومت علوی را عهده دار بوده اند، به دلیل عدم مداخله ی همه جانبه با توجه به مقتضای زمان و شرایط عصر خود در مسائل جاری حکومت، حکومتی به معنای واقعی که رئیس آن امام معصوم باشد را، تشکیل نداده اند. با این حال ائمه معصومین (ع) در زمان خود، مرجع رفع تنگناها و مشکلات جامعه اسلامی و تبیین احکام الهی به شمار می روند و مریدان و اصحاب و شاگردان در حل مسائل به آنها مراجعه می نموده اند.

در زمان پس از غیبت امام زمان (عج) و حتی در عصر اجتهاد نیز حضور فقهای عظام در کتبه مسائل فقهی و اظهار نظرات اجتهادی آنان بدلیل حکومت جور و غلبه سلطان جائر و غیرمأذون از امام (ع) و یا نائب امام (ع) در حاشیه قرار داشته و مبرر عذری نبوده اند و گاه بدلیل شرایط نامناسب اجتماعی و شرایط نامطلوب سیاسی، بدلیل تقیه از ابراز نظر در مسائل فقهی و یا پرداختن به مسائل جاری فقهی آن هم به در صحت پرهیز می نموده اند.^۱

شرایط و اوضاع سیاسی و اجتماعی در دوره ی آل بویه و زمان کمی در دوره ی ایلخانان مغول و همچنین در زمان حکومت صفویه به دلیل تمایل و نیز رسمی شدن مذهب شیعه و ادعای موسسین و بانیان این حکومت ها مبنی بر تشکیل حکومت اسلامی و استفاده و جاری نمودن احکام الهی اسلامی، فقهای عظیم الشان آن زمان را از عزلت و عدم مداخله در مسائل جاری حکومت علی الخصوص امور حسبه که از وظایف اصلی و عمده ی مجتهد و مرجع فقهی است، خارج نموده به گونه ای که دعوت از فقها و مراجع در تصدی امور حکومتی پذیرش آنها فرصت مغتنمی برای مجتهدین فراهم آورد تا فتوای فقهی و نظرات خویش را به صراحت بیان کنند. از این حیث فراهم شدن فضای سیاسی و اجتماعی و دستگیری حکومت از فقها و قوت گرفتن مذهب تشیع در مقابل سایر مذاهب و مرق اسلامی و رسمی شدن آن موجبات خلاص فقها از مقبوض الید بودن گردید و به بسط ید آنها در اظهارات فقهی و تضح اندیشه های اسلامی انجامید.

در این کتاب سعی شده است به قدر بضاعت ضمن بیان اجمالی اوضاع سیاسی و اجتماعی زمان فقهای سلف و ظهور تشکیلات حکومتی به ظاهر اسلامی و یا

۱. در این خصوص می توان به نظریه ولایت عام فقها و ولایت مطلقه و حکومت اسلامی که از احکام اولیه اسلامی می باشد اشاره نمود.

اسلامی و یا متمایل به آن تا تشکیل عملی حکومت اسلامی از سوی قائد عظیم الشان انقلاب اسلامی در ایران، حضرت آیت الله العظمی خمینی (ره) که به بروز مسائل جدید و احکام نوپیدای فقهی و بحوث مرتبط به آن منجر گردیده و نیز بعضی اقوال نادر آنان و تأثیر حکومت بر فتح باب نظریه های فقهی جدید اشاره گردد، و همچنین بحوث فقهی جدیدی که در عرصه ی مسائل اجتماعی از گذشته و نیز لزوم حل این گونه مسائل و مسائل جدید که در واقع نوعی نوآوری در فقه مرسوم تلقی می گردد، همچنین مقایسه فقه سنتی با فقه جدید و مقدمات و لوازم مستحدثات با تکیه بر احکام ثانویه، احکام حکومتی و نقش مجتهد جامع الشرایط در پرتو حکومت، ضرورت های نوآوری و تعاریف آن، حکومت اسلامی و ضرورت وجود حکومت آرای جدید و نوآورانه فقها و تأثیر برخی حکومت های اسلامی و تأثیر آن بر اندیشه های فقهی، مصالح حکومتی و ... تا زمان حکومت اسلامی ایران و ضروریات فقه امروز در مواجهه با مسائل نوپیدای زندگی کنونی و تغییرات و مقتضیات و مصالح زمان در عصر فقها و دیگر این که تفاوت های احکام ثابت و متغیر و نواندیش فقه در پرتو حکومت اسلامی باز شناسانده شود.

این کتاب در چهار بخش ده بهش اول به تعاریف و مفاهیم و ضرورت حکومت و ... می پردازد و بخش دوم به نوآوری فقهی و نوآوری در قرآن، بدعت، مصلحت و ضرورت نوآوری و ... می پردازد و بخش سوم آن رگه های مرورآمیز بر احکام اسلامی داشته و مختصراً به جایگاه احکام ثابت و متغیر و احکام ثانویه و حکومتی می پردازد و در بخش چهارم به تأثیر حکومت های اسلامی بر نوآوری ها و بررسی نقش حکومت های مختلف اسلامی و شبه اسلامی پرداخته و نقش فقهای آن، در نظر نوآورانه بررسی اجمالی شده و در نهایت به نقش حکومت اسلامی ایران در نوآوری فقهی پرداخته و به نتیجه گیری می پردازد.

باری در این مهم به قدر مقدور و میسر و بضاعت مؤلفی عمل گردیده است و نظرات و نیز رهنمودهای ارزشمند اساتید، نخبگان و اصحاب رأی و نیز محققین و مترجمین را می تواند چراغ راه اینجانب در تحقیقات و پژوهش ها و نیز تألیفات بعدی قرار بگیرد. در حاتمۀ لازم است از همه کسانی که در چاپ و تألیف این کتاب، حقیر را مرهون الطاف خود قرار داده اند تشکر نموده و جزای خیر و اجر معنوی آنان را از خداوند متعال مسئلت نمایم.

و علیه توکل و الیه انیب
علی اسفندیار - مدرس دانشگاه

پاییز ۱۳۹۲